

**MARIA DOLORS GARCIA RAMON · EXPLORACIÓ, GEOGRAFIA I
ESTUDIS POSTCOLONIALS. UNA MIRADA DE GÈNERE SOBRE
LES NARRATIVES DE VIATGES (GERTRUDE BELL, 1868-1926) ·
DISCURS DE RECEPCIÓ COM A MEMBRE NUMERÀRIA · INSTITUT
D'ESTUDIS CATALANS · SECCIÓ DE FILOSOFIA I CIÈNCIES SOCIALS**

**EXPLORACIÓ, GEOGRAFIA I ESTUDIS POSTCOLONIALS.
UNA MIRADA DE GÈNERE SOBRE LES NARRATIVES
DE VIATGES (GERTRUDE BELL, 1868-1926)**

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
SECCIÓ DE FILOSOFIA I CIÈNCIES SOCIALS

EXPLORACIÓ, GEOGRAFIA I ESTUDIS POSTCOLONIALS.
UNA MIRADA DE GÈNERE SOBRE LES NARRATIVES
DE VIATGES (GERTRUDE BELL, 1868-1926)

Discurs de recepció de MARIA DOLORS GARCIA RAMON
com a membre numerària de la Secció de Filosofia
i Ciències Socials, llegit el dia 21 de maig de 2007

Resposta de Joan Vilà-Valentí, membre emèrit
de la Secció de Filosofia i Ciències Socials

BARCELONA, 2007

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

García Ramón, María Dolores

Exploració, geografia i estudis postcolonials : una mirada de gènere sobre les narratives de viatges (Gertrude Bell, 1868-1926)

Bibliografia

ISBN 978-84-7283-913-7

I. Vilà i Valentí, Joan II. Institut d'Estudis Catalans III. Títol

1. Bell, Gertrude Lowthian, 1868-1926 2. Geografia — Història

3. Llibres de viatges — Història i crítica 4. Viatgeres — Gran Bretanya
910(091)(042)

Disseny gràfic: Maria Brossa

© Maria Dolores Garcia Ramon

© 2007, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: maig de 2007

Tiratge: 200 exemplars

Text revisat lingüísticament per l'Oficina de Correcció i Assessorament Lingüístics de l'IEC

Compost per Víctor Igual, SL

Carrer del Peu de la Creu, 5. 08001 Barcelona

Imprès a gama, s. l.

Carrer d'Aristides Maillol, 9-11. 08028 Barcelona

ISBN: 978-84-7283-913-7

Dipòsit Legal: B. 16569-2007

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

He de començar expressant el meu agraïment profund i sincer als membres de l'Institut d'Estudis Catalans, i especialment als de la Secció de Filosofia i Ciències Socials, per haver-me admès com a membre d'aquesta institució il·lustre i tan significativa per a la cultura catalana. En particular em sento en deute amb el grup de geògrafs d'aquesta Secció i molt especialment amb el doctor Joan Vilà-Valentí, que fa anys va dirigir la meva tesi doctoral, que m'ha donat ple suport en diversos moments de la meva trajectòria acadèmica i, ara, ha acceptat gentilment de respondre a aquest discurs de recepció.

La meua vida professional ha girat entorn de diversos temes, però n'hi ha dos que han ocupat una bona part dels meus esforços: la història del pensament geogràfic en sentit ampli i els estudis de gènere. Per això m'ha semblat oportú que el meu discurs se centrés en un tema que uneix aquests dos interessos per tal de fer una modesta contribució a l'estudi de la història de la geografia des d'una perspectiva de gènere.

1. GEOGRAFIA, EXPLORACIÓ I LA CONTRIBUTIÓ DEL POSTCOLONIALISME

1.1. *La història de la geografia i les exploracions*

Terrae incognitae, aquestes paraules sempre han estimulat la imaginació. Al llarg dels segles els homes [i les dones] han estat atrets cap a regions desconegudes pels cants de sirenes, que encara ressonen en la nostra oïda quan veiem en els mapes espais amb el rètol «per explorar», rius que es cartografien amb un traç discontinu, illes amb la referència «d'existència dubtosa». En aquest dis-

curs tractaré de *terrae incognitae* en sentit literal [...] i també [...] del lloc de la imaginació en els estudis geogràfics.

John K. WRIGHT (1947, p. 1, conferència inaugural en qualitat de president de l'Associació de Geògrafs Americans)

La fascinació per allò que és desconegut, llegendari o mític, tan ben captada per l'autor que acabo de citar, és en la base de les exploracions i el coneixement geogràfic. Tot i que alguns enfocaments de la geografia ho posin en qüestió, no tinc cap dubte que la identificació de nous territoris i la seva cartografia ha estat decisiva en el desenvolupament de la ciència geogràfica moderna (Stoddart, 1986). Però el que realment ens està proposant el nostre autor, ja fa un grapat d'anys, és una concepció pluralista i oberta de la geografia en la qual puguin ser incloses totes les tradicions geogràfiques, inclosa la de l'exploració. Des de la dècada de 1990, i dins d'un context postmodernista, veus noves i autoritzades s'han sumat a aquest clam en defensa d'una història de la geografia acadèmica menys exloent i més desacomplexada, en la qual càpiguen tant la història de les exploracions com una sèrie d'«altres geografies», entre elles les llegendàries o populars (Livingstone, 1992; Gregory, 1994; Duncan i Gregory, 1999; Ortega Valcárcel, 2000; Johnston i Sidaway, 2004; Nogué i Romero, 2006).

Actualment, la història de la geografia posa un èmfasi especial en l'anàlisi dels contextos institucionals, intel·lectuals i socials en què van tenir lloc aquestes pràctiques d'exploració (Godlewska i Smith, 1994; Phillips, 1997; Driver, 2001). És important estudiar el paper que l'exploració va tenir en la popularització de mites i fantasies sobre el món no europeu, perquè l'exploració geogràfica no només feia desaparèixer les distàncies sinó que també ajudava a crear «geografies imaginàries» (Gregory, 1994). En efecte, les actituds i els supòsits dels exploradors i les exploradores es constituïen com un «imperialisme simbòlic i no oficial», que ajudava a definir els termes culturals de les relacions polítiques que s'establien entre els colonitzadors i els colonitzats (Driver, 1991). Cal recordar que les relacions entre el procés colonial i l'exploració geogràfica van ser molt estretes durant l'anomenada *segona fase* del colonialisme, és a dir, a partir de la caiguda dels vells imperis colonials a l'Amèrica espanyola. És l'etapa anomenada *imperialista* per la historiografia i es caracteritza per una renovada expansió de les possessions colonials de les metròpolis europees en un context de gran consens entre els sectors financers i industrials (i l'opinió pública) en general sobre aquestes polítiques.

Les societats de geografia, creades durant el segle XIX, van ser l'instrument privilegiat per a organitzar les exploracions al servei dels objectius colonials i imperials. El 1890 ja n'existien cent trenta, distribuïdes pels cinc continents (Rodríguez Esteban, 1996). Cal destacar, en particular, la Royal Geographical Society de Londres (creada el 1830), des d'una perspectiva tant científica com cultural i so-

cial. Eren famoses les seves *African nights*, vetllades en les quals es presentaven i es discutien les noves exploracions a l'Àfrica i a les quals assistia la crema de la societat londinenca. Cal recordar que aquestes exploracions sovint estaven vinculades per l'esperança d'obrir nous mercats per a l'economia britànica, i, tal com declarava el cèlebre explorador Henry M. Stanley en el discurs inaugural de la Manchester Geographical Society, el món és una enorme plaça de mercat on els ports de mar són les diferents parades i la seva gent, els venedors o compradors (Driver, 1991). La creació el 1876 de la Sociedad Geográfica de Madrid (després anomenada Real Sociedad Geográfica) respon també als mateixos interessos, i aquesta societat va ser una peça important en la formulació de la política espanyola al nord d'Àfrica (Vilà i Valentí, 1977; Nogué i Vilanova, 1999). A Catalunya, cal destacar la creació amb fins similars de tres societats, la Societat de Geografia Comercial, la Societat Geogràfica de Barcelona i la Societat de Geografia Comercial de Barcelona, encara que totes tres van tenir un vida efímera (Garcia Ramon, Nogué i Zusman, 2007).

El tema de les colònies i l'Imperi s'ha incorporat de manera tardana a la historiografia de la geografia en l'àmbit internacional, perquè amb l'excepció de la «geografia colonial» de Dubois el 1894, es veia més aviat com a objecte d'estudi per a la història que no pas per a la geografia (Bruneau i Dory, 1994). I encara que la institucionalització de la nostra disciplina està estretament lligada a l'auge de l'imperialisme, el cas és que no s'ha començat a avaluar aquest procés de manera crítica fins a la dècada del 1990 (Godlewska i Smith, 1994; Turco, 1996). En el cas espanyol, també les primeres aportacions es van realitzar des de la història (Hernández Sandoica, 1982), però els anys noranta el tema va començar a ser recuperat per la historiografia de la geografia (Capel, 1994; Rodríguez Esteban, 1996), i són precisament les implicacions de la geografia a les colònies del nord d'Àfrica les que en bona part han servit de catalitzador d'aquest interès renovat (Garcia Ramon i Nogué, 1995; Nogué i Vilanova, 1999). En el cas de Catalunya, cal remarcar que aquest interès per la història de les exploracions i de les colònies va molt lligat a l'anàlisi de la tradició viatgera, tal com fa un llibre molt recent, *Una mirada catalana a l'Àfrica: Viatgers i viatgeres dels segles XIX i XX (1859-1936)*, fruit d'una recerca realitzada gràcies a un ajut de la Secció de Filosofia i Ciències Socials de l'Institut d'Estudis Catalans (Garcia Ramon, Nogué i Zusman, 2007).

Cal remarcar que l'enfocament postmodernista i postcolonial invita a (re)construir la història de la geografia des de la pluralitat i a incloure diferents sensibilitats i tradicions ja que es (re)consideren les nocions de *coneixement*, *objectivitat* i *llenguatge* heretades de la Il·lustració. En el marc d'aquest enfocament no excloent de la història de la nostra disciplina s'han rescatat tradicions considerades a vegades poc «científiques», com per exemple les exploracions o l'estudi de les narratives de viatges (Livingstone, 1992; Stoddart, 1986), i se n'ha destacat la seva con-

tribució al desenvolupament de la geografia. Els llibres de viatges van ser un vehicle important per a la transmissió de coneixements «científics» (classificació d'espècies, descripcions de costums, etc.) a un públic molt més ampli que no pas l'acadèmic. A més de legitimar l'autoritat científica, també eren sovint un component d'aquella visió del món en la qual les activitats europees eren percebudes com a fonamentalment civilitzadores. Malgrat la revifalla de les narratives de viatges en la història de la geografia, la contribució de les exploradores i viatgeres no es va tenir gens en compte inicialment (Domosh, 1991). Potser l'exclusió era deguda al fet que el contingut del seu discurs era diferent i que la seva representació de l'«altre» tenia un biaix etnogràfic i cultural, menys interessat en la conquesta o el domini de territoris *per se*. Però és constatable que els llibres de viatges eren molt populars i que les viatgeres van tenir un rol significatiu en la producció de les geografies que podríem anomenar *populars* (Blunt i Rose, 1994). Darrerament, i sobretot en el món de parla anglesa, s'observa un fort interès acadèmic en les narratives de dones viatgeres i en la seva contribució a la geografia, tal com demostren les nombroses publicacions sobre aquestes figures i els seus fets i escrits (Lewis, 2004; Mills, 2005; Hogson, 2006; Lukitz, 1995, 2006).

1.2. Cap a una visió crítica del discurs orientalista: la contribució de la literatura feminista i postcolonial

Els estudis postcolonials es van inspirar inicialment en les aportacions de Franz Fanon o Paulo Freire i en l'escola postestructuralista francesa. Cal destacar que el terme *postcolonial* no es refereix exclusivament al període posterior al colonialisme, sinó que el seu contingut és més aviat de tipus metodològic. Així, l'enfocament postcolonial conté una forta crítica de l'etnocentrisme o eurocentrisme i posa èmfasi en el paper que tenen els conceptes de *origen, classe, gènere i ètnia* en la construcció d'una identitat europea jeràrquicament superior a la de la resta del món. L'obra d'Edward W. Said *Orientalisme*, publicada el 1978, va ser clau en aquest procés de definició del camp dels estudis postcolonials. Said planteja que l'«Orient» no existeix en realitat sinó que és una construcció, una imatge de l'«altre» que permet, en definir-lo, identificar-se com a europeu i com a occidental.

Que l'orientalisme de Said sigui un producte intel·lectual europeu no significa que es tracti simplement d'una sèrie de tòpics i mites i d'una frívola fantasia de l'Orient, sinó que és un cos important de teoria i pràctica amb una tradició acadèmica i intel·lectual influent i més que centenària. En aquesta estructura ocupen un lloc destacat tant els discursos dels viatgers com els dels lectors de novel·les i relats d'aventures exòtiques; «tant els historiadors de la naturalesa com els peregrins, perquè tots ells produeixen coneixement sobre l'Orient, sobre indrets, pobles i civilitzacions» (Said, 1991, p. 207). L'esquema de Said és especialment suggeridor

per a la geografia, en primer lloc, perquè en la construcció de l'alteritat l'espacialitat té un paper important, ja que l'«altre» és concebut com una entitat externa al «nosaltres» i es pot dir que estem davant d'una construcció social de demarcacions espacials. En segon lloc, l'argumentació de Said pot ser molt geogràfica perquè el període de consolidació i institucionalització de l'orientalisme coincideix amb el període de màxima expansió colonial europea, i les societats geogràfiques, com ja he comentat, van tenir-hi un paper destacat. Said té molt clara aquesta coincidència i dedica algunes reflexions ben interessants al paper de la geografia en l'orientalisme; per exemple, ens diu:

[...] la geografia era essencialment la matèria en la qual se sostenia el coneixement sobre l'Orient. Totes les característiques latents i inalterables de l'Orient tenen com a base la geografia i estan lligades estretament amb aquella. (Said, 1991, p. 218)

Ara bé, la teoria crítica postcolonial, tot i reconèixer les aportacions substancials de l'orientalisme de Said, denuncia també les seves tendències generalitzadores i essencialistes i considera que presenta una concepció massa monolítica i tancada. Una de les aportacions crítiques pioneres —ja a la dècada de 1990— es va fer des de la teoria feminista, amb l'observació que Said, en analitzar el discurs orientalista, posa l'accent en els aspectes masculins del procés colonial, és a dir, el domini, el control i les estructures de poder, i reforça de fet la visió tradicional segons la qual la dona no havia tingut cap paper destacable en el procés i el discurs colonitzadors. Els estudis feministes i postcolonials han recuperat els relats de viatges de dones per tal d'avaluar la contribució de la dona blanca i occidental en el procés colonial i la construcció dels discursos que aquest procés genera (Blake, 1992; McClintock, 1995; Yegenoglu, 1998; Marín, 2002; Domosh i Morin, 2003).

La idea que relliga en bona part la revisió feminista dels estudis postcolonials és el supòsit que les dones, colonitzades en el seu propi país (pel seu gènere), poden reconèixer i oposar-se més obertament a les estratègies colonitzadores de discriminació racial. Però ja puc avançar que una de les conclusions de la meua recerca és que la intersecció dels discursos de raça i de gènere fa que l'experiència de les dones occidentals sigui molt més complexa; les fronteres de la posició de la dona com a subjecte són molt fluïdes en funció del context, i s'identifica unes vegades amb la condició de dona colonitzada i d'altres amb el color de la seva pell o amb una combinació d'ambdues. Per exemple, en el cas de la britànica Gertrude Bell (gran coneixedora de l'Orient Mitjà i contemporània i amiga de Lawrence d'Aràbia), els seus escrits tenen un clar biaix de gènere, però ella s'identificà pràcticament amb els objectius imperials de la Gran Bretanya i, de fet, va ser clau en la creació del regne de l'Iraq el 1921 (tal com s'analitzarà en la segona part d'aquest discurs).

1.3. *Les dones com a observadores i exploradores del projecte colonial*

Per a moltes viatgeres, la mateixa conceptualització de l'Orient significava la possibilitat de fugida, de superar els límits de l'entorn domèstic tradicional al seu propi país. Cal constatar també que el viatge es feia possible gràcies a l'existència de l'Imperi. Però tot i que en els seus viatges fossin també participants de l'empresa colonial, la mirada de les viatgeres està condicionada pel seu gènere i aquest fet dóna lloc a diferències interessants, des dels motius per a viatjar fins a les visions de les zones visitades (Mills, 1991; Lewis, 1996, 2004).

Convé recordar que la majoria de les dones que podien viatjar per iniciativa pròpia eren solteres o vídues o que, per diverses raons, no tenien responsabilitats familiars, com és el cas de les missioneres (deixo de banda el cas de les dones d'oficials i funcionaris que posteriorment escriviren relats, que són una excepció interessant). Poques vegades les dones viatjaven per encàrrec d'algú o amb una missió específica —ja que les institucions colonials les exclouien—, i això els donava una gran llibertat no només per a fer el viatge sinó també a l'hora d'escriure (Mills, 2005). Per exemple, s'ha observat que les dones són, en general, més crítiques amb el fet colonial i es mostren molt menys preocupades que els homes per la «missió civilitzadora» d'Europa. A causa d'una socialització diferencial, les dones han desenvolupat hàbits d'observació minuciosa, mostren menys idees preconcebudes i tenen, en general, interessos etnogràfics, de manera que les seves narracions de viatges són, amb freqüència, una font particularment rica per a conèixer les poblacions natives (Kearns, 1997). L'entorn domèstic té una presència molt més destacada en els textos de dones que en els d'homes, i això no es deu simplement a les diferents esferes d'interès o de competències, sinó a formes distintes de construir el coneixement i la subjectivitat (Pratt, 1992).

Les pràctiques colonials, però, estan plenes d'ambivalències. En primer lloc, el procés d'exploració busca, d'una banda, «donar a conèixer» països i poblacions «desconegudes» i, de l'altra, aquest «donar a conèixer» canvia i, en últim terme, «destrueix» aquestes mateixes societats que «descobreix» (Domosh, 1991). En segon lloc, les dones podrien compartir els discursos del poder colonial en l'espai colonial, però no a la metròpolis. Aquest tipus de dualitat espacial està arrelat en els discursos patriarcal i colonials de la diferència. La dona occidental era marginada en el context patriarcal del seu país d'origen, on el seu rol social es concebia primordialment en termes d'inferioritat de gènere, però en l'espai colonial la percepció de superioritat racial pot ser més forta que no pas la d'inferioritat de gènere (Blunt i Rose, 1994; Mills, 2005).

La situació i posició de la dona era fins a cert punt contradictòria. Segons Blake (1992), el punt de vista de la dona obre esquerdes en la concepció de si mateixa, a partir de les quals es valora la concepció de l'«altre». Aquesta ruptura interior,

per exemple, permet entendre l'ambivalència de la francesa Olympe Audourad en la seva visita a Suez, poc després de la inauguració del canal. D'una banda, se sent orgullosa del progrés tècnic d'Occident, que havia fet possible la construcció del canal, però, de l'altra, qüestiona les nocions establertes de *civilització* i *barbàrie*, i sent i expressa opinions molt contradictòries sobre els resultats de la colonització (Monicat, 1996). Igualment, el cas de la catalana Aurora Bertrana és paradigmàtic d'aquesta ambivalència. La seva crítica del colonialisme queda ben explícita en el seu llibre sobre el Marroc, on ens explica el seu viatge pel protectorat espanyol i el protectorat francès (Bertrana, 1936; Nogué *et al.*, 1996; Garcia Ramon *et al.*, 1998). Afirmar que no pot oposar-se a l'acció colonitzadora d'Europa, que entén com a civilitzadora, ja que admira profundament la cultura europea. Però està convençuda que Espanya no és prou «civilitzada» (o europeïtzada) per a poder colonitzar, i això la porta a distanciar-se de l'acció colonial espanyola al Marroc. És clar que el fet de ser catalana (però també dona) li facilita aquesta actitud de mirar-se les coses des de fora perquè no se sent identificada amb cap dels agents colonials espanyols, és a dir, homes, ja siguin funcionaris o militars. D'aquesta manera, els estudis sobre les narratives de dones ens permeten plantejar la hipòtesi que la mirada orientalista i colonialista femenina és menys abassegadora i més complexa que la que desprenen els discursos colonials masculins.

En la segona part d'aquest discurs de recepció presentaré l'estudi empíric sobre una viatgera britànica, Gertrude Bell, per tal de verificar algunes de les qüestions plantejades en aquest marc teòric. Gertrude Bell no era «pròpiament geògrafa», o almenys no ha estat considerada com a tal en la història de la nostra disciplina. Però, com explicaré més endavant, va tenir una estreta relació amb la geografia institucionalitzada a través de la Royal Geographical Society, i les seves exploracions de territoris desconeguts pels occidentals mereixen tenir un lloc en la història de la geografia feta amb criteri pluralista i no excloent. A més, l'important paper que Gertrude Bell va tenir en el disseny del nou mapa de l'Orient Mitjà (Lukitz, 1995, 2006) després de la Primera Guerra Mundial (en particular en la creació de l'Estat de l'Iraq) ha provocat que la seva figura torni a ser tema d'actualitat.

2. GERTRUDE BELL (1868-1926): UNA MIRADA DES DE LA GEOGRAFIA POSTCOLONIAL

2.1. *Vida i obra de Gertrude Bell: «Moda de París i maneres de Mayfair» als deserts del Pròxim Orient*

Dos dies després de la mort de Gertrude Bell, *The Times* va publicar una declaració de la Cambra dels Comuns que deia així:

Amb gran dolor anunciem el traspàs de Miss Gertrude Bell, que era potser la dona més distingida del nostre temps en el camp de la literatura, l'arqueologia i l'exploració de l'Orient. (*The Times*, 13 juliol 1926)

La vida extraordinària de Bell ja era llavors tota una llegenda, i el seu nom evocava les imatges de l'exòtic i misteriós món àrab. Però la seva fama va ser eclipsada molt aviat per la del seu excèntric amic i aliat T. E. Lawrence, més conegut com Lawrence d'Àrabia. I, curiosament, fins a l'inici de la guerra de l'Iraq el 2003 no van aparèixer referències de Gertrude Bell en els mitjans de comunicació (per exemple, *La Vanguardia* o *El País*) i no van començar a publicar-se o a reeditar-se llibres d'ella o sobre ella (Lukitz, 2006; Bell, 2006). És també recent la traducció al castellà d'algun text seu (com *Viajes por las riberas del Éufrates*, el 2006), quan mai no s'havia traduït res seu en aquesta llengua. I és que Gertrude Bell té molt a veure amb el naixement de l'Iraq modern i amb la delimitació de les seves fronteres meridionals, que són en la base del conflicte que va provocar la que s'anomena la Primera Guerra del Golf el 1991.

Bell havia nascut al comtat de Durham (Regne Unit), prop de Newcastle, i la seva família tenia una de les fortunes més grans de la Gran Bretanya d'aquells moments. Va ser una de les primeres dones a obtenir una llicenciatura a Oxford (en història moderna). També destacava molt en l'aprenentatge de llengües i parlava bé el francès, l'alemany i l'italià, i més tard va aprendre el persa, l'àrab i una mica de turc. El primer viatge a l'Orient el va fer el 1892, per visitar el seu oncle, que era ambaixador britànic a Teheran. Va viatjar per tot el món, i com que l'atreïen els reptes també va practicar l'alpinisme. Després d'una darrera escalada al Cervino el 1904, però, ja només la va atreure l'Orient Mitjà i allà va concentrar tots els seus viatges ulteriors. Es va interessar per l'arqueologia, que sempre va ser una de les motivacions per als seus viatges. El desert la fascinava, i hi viatjava sempre com una *lady*, tal com remarcava una de les necrologies publicades als diaris amb el títol «Moda de París i maneres de Mayfair als deserts d'Àrabia». Durant la seva vida va tenir algunes relacions amoroses, però no es va casar mai; això i la fortuna familiar li van permetre una gran llibertat en el planejament i la realització dels viatges (Goodman, 1985; Gordon, 1994; Wallach, 1996; Hogson, 2006).

Gertrude va publicar diversos llibres, i un dels més coneguts és *The desert and the sown* (1908), que la va fer famosa al seu país (Bell, 1985). Hi descriu la gran Síria tot jugant amb el contrast entre el desert i els camps conreats. Tal com he esmentat, fins a l'any passat cap de les obres de Bell no havia estat traduïda al castellà ni al català. Només el 2006 s'ha publicat en castellà un llibre seu aparegut el 1911, *Viaje por las riberas del Éufrates* (en anglès, *Amurah to Amurah*) (Bell, 2006). La iniciativa de la traducció es deu, probablement, a l'interès per una zona situada al bell mig de l'Iraq i en ple escenari de l'actual guerra. També va escriure un gran

nombre de cartes dirigides a la seva família o a amistats en les quals reflecteix els seus sentiments i experiències, però també ens aporta descripcions molt acurades d'esdeveniments i de personatges del moment. Un gran nombre d'aquestes cartes van ser publicades poc després de la seva mort (1927) i, posteriorment, s'han reeditat. Va escriure un diari que no s'ha publicat mai, però que actualment es pot consultar en versió digitalitzada al Fons Gertrude Bell de la Biblioteca de la Universitat de Newcastle. Allà mateix es pot consultar també un gran nombre d'informes polítics confidencials sobre Mesopotàmia que va escriure per a les autoritats britàniques. Altres cartes i fonts manuscrites molt reveladores es troben al Sudan Archive de la Universitat de Durham (SAD).

El 1913, Gertrude va emprendre un viatge a Hayil, actualment al nord d'Àrabia Saudita, que li va donar una gran notorietat com a exploradora. Va sortir de Damasc i, passant per Palmira i Bagdad, es va endinsar en el desert del Nefud, per tornar a Damasc pel sud després d'haver travessat una bona part de l'actual desert de Jordània. La fama que li va donar aquest viatge va fer que l'Arab Bureau del Servei Britànic d'Intelligència Militar la contractés com a col·laboradora. Més tard, va ser nomenada secretària per a Afers Orientals de l'Alt Comissionat Britànic a la seu del Caire (després a Bàssora i finalment a Bagdad). Aquesta posició era semioficial, i el salari era quasi simbòlic, de manera que sempre va haver de rebre finançament de la seva família. És clar que les seves connexions familiars la van ajudar a tenir aquest càrrec, com es pot veure en una carta de recomanació que va escriure Lord Cromer, un dels homes més influents en tot allò que es referia a l'Orient Mitjà:

Miss Gertrude Bell, que és gran amiga meva, se'n va ara a Egipte [...] és filla de Sir Hugh Bell, ben conegut en la política anglesa i propietari d'una indústria siderúrgica molt important de Middlesborough. Fa anys que la conec i sap més sobre els àrabs que qualsevol altre anglès o anglesa actualment [...] us recomano molt vivament Miss Bell en el cas que tingueu ocasió de trobar-vos amb ella. (SAD, 135/6/12, novembre 1915)

En acabar la Primera Guerra Mundial, Bell va prendre part en les negociacions sobre el futur de Mesopotàmia, i el 1919 redactava un informe reservat titulat *Syria in October 1919*, en el qual ja defensava l'establiment d'un govern de caràcter local (a l'Iraq). Va ser partidària dels plans de T. E. Lawrence per a col·locar com a sobirà del nou regne de l'Iraq l'emir Faisal, fill del xerif de la Meca i que s'havia distingit tant en la famosa campanya de Lawrence contra els turcs. Defensant aquesta idea, també va participar el 1921 en la Conferència del Caire, reunió que va ser convocada per Sir Winston Churchill —llavors secretari d'Afers Colonials—, en la qual finalment Gran Bretanya es va decidir per Faisal (vegeu la figura 1). Al principi del seu regnat, Gertrude va tenir una enorme influència en el rei

i no ha d'estranyar que una de les seves necrològiques (també a *The Times*) tingués com a títol «La reina sense corona de Mesopotàmia» («Obituaries», *Bell's Special Collection*). De fet, Bagdad es va convertir en la seva residència permanent i només va tornar a Anglaterra per fer-hi estades curtes. Es va convertir en una veritable bagdadina, tal com explica en una carta al seu pare:

[...] és sorprenent fins a quin punt l'Orient s'ha apoderat de mi, de manera que no se qui sóc jo i qui no sóc [...] sóc més ciutadana de Bagdad que molts dels nascuts a Bagdad, i penso que cap d'ells es preocupa més o ni la meitat que jo per la bellesa del riu o dels palmerars, ni s'aferra més als drets de ciutadania que jo he adquirit. (Bell, 1987, p. 510)

La seva influència va començar a esvair-se un temps després de la proclamació de Faisal com a rei; com que no era funcionària de la Colonial Office ni tampoc diplomàtica de carrera, Bell va deixar de ser útil a Londres. Decebuda de la política, es va anar dedicant cada vegada més a la creació d'un excel·lent museu arqueològic a la capital iraquiana, el mateix museu que va patir un saqueig devastador durant els dies caòtics que van seguir la recent ocupació nord-americana de la ciutat. Però la seva salut també s'anava deteriorant i l'11 de juliol del 1926 la van trobar morta al seu llit, probablement per l'efecte d'una dosi fatal de barbitúrics. Un bust seu de bronze es troba (o es trobava!) a l'entrada del museu i una còpia del mateix bust presideix una de les sales de lectura de la Biblioteca de la Royal Geographical Society a Londres.

2.2. Exploració i descobriments geogràfics en la vida i l'obra de Gertrude Bell

Bell es va enamorar del desert i així ens ho diu al seu diari:

[...] sento com si hagués nascut al Nefud [el gran desert del nord de la península d'Aràbia] i no conegués res més. Existeix alguna cosa més? (*Bell's diary*, 13 febrer 1914)

Compara la seva experiència al desert amb la de les conegudes històries de *Les mil i una nits*. En una carta al seu cosí li deia:

[...] no és igual que tot l'encís de *Les mil i una nits*?, a vegades quan obro un pot nou d'aigua de roses em sembla que en comptes de sortir una olor perfumada de roses apareixerà el fum d'un dels petits genis de Suleiman. (Bell, 1987, p. 23)

Bell va mantenir uns lligams estrets amb la Royal Geographical Society (RGS). Havia seguit diversos cursos sobre projeccions de mapes, i quan viatjava portava un teodolit per a fer mesuraments de latitud, informació que passava després a la

societat. El 1913 va ser proposada com a membre i elegida, poc després que les dones poguessin ser-hi admeses. Durant les seves curtes estades a Londres, solia donar conferències a la seu de la RGS. El 1918 va ser distingida amb la Medalla d'Or de la societat per les seves exploracions al desert d'Àrabia i pels seus treballs arqueològics (cal dir que entre el 1830 i el 1965 només cinc dones van ser premiades amb aquesta medalla).

Bell també va col·laborar en la revista de la societat —*The Geographical Journal*— i va escriure dos articles sobre els seus viatges (Bell, 1910, 1914). El primer tractava de la riba dreta de l'Eufrates des de Tell Ahmar fins a Hit i el segon, dels territoris del nord d'Àrabia, sobretot els que ella havia explorat en el seu famós viatge a Hayil. Un any després de la seva mort, la RGS va organitzar un homenatge oficial en el qual el president de la societat —D. G. Hogarth, també autor de narratives de viatges— va pronunciar una conferència sobre les seves exploracions al desert del Nefud, en la qual comentava amb detall les descobertes que havia fet en el viatge de Hayil. Aquesta conferència també es va publicar en forma d'article a la revista de la societat (Hogarth, 1927).

Des d'una perspectiva geogràfica, és interessant remarcar que Gertrude va ajudar a popularitzar l'expressió geogràfica *Orient Mitjà* (en anglès, *Middle East*) enfront de l'expressió d'origen francès *Pròxim Orient* (en francès, *Proche Orient*). De fet, va estar molt influïda per un amic seu, el també viatger infatigable Valentine Chirol, que com a periodista de la secció estrangera de *The Times* és qui realment va popularitzar l'expressió (en l'esmentat Fons Gerturde Bell hi ha tot un lligall que conté la correspondència entre ells).

Però la contribució més significativa a l'exploració geogràfica va ser l'esmentat viatge a l'oasi de Hayil, situat estratègicament sobre la ruta principal que va de Bagdad a la Meca, i que fins llavors era pràcticament desconegut pels occidentals (vegeu la figura 2). Va emprendre el viatge amb vint camells, dos guies, un cuiner i tres camellers. Després de moltes dificultats va arribar a Hayil, governat per la casa d'Ibn Rashid, la gran rival de la casa d'Ibn Saud, que és l'actual casa regnant d'Àrabia Saudita. Els informes que Bell va obtenir sobre Ibn Rashid i les seves relacions amb la casa dels Saud van resultar crucials durant la Primera Guerra Mundial, ja que la casa d'Ibn Rashid va fer costat a l'Imperi otomà i amenaçava els britànics a la zona de la riba dreta de l'Eufrates.

Gertrude també va cartografiar una important línia de pous en l'angle sud-oest del Nefud i va recopilar gran quantitat d'informació sobre les tribus que es trobaven entre la línia del ferrocarril del Heyaz i el Sirham i el Nefud. En particular, els seus informes sobre els howeitats (un important grup tribal beduí) van ser de gran utilitat al seu amic Lawrence d'Àrabia per a la campanya àrab i la famosa marxa sobre Damasc el 1917 i 1918. Amb relació a aquest tema, és significatiu el comentari que es va fer en l'esmentada sessió necrològica de la RGS:

[...] tots vostès han sentit parlar dels èxits extraordinaris del coronel Lawrence, que certament ho van ser [...], però no sempre hom és conscient que per tal de fer-los possible va ser necessària una llarga preparació prèvia, i jo atribueixo una gran part de l'èxit de les empreses del coronel Lawrence a la informació i els estudis en què Miss Bell va tenir una participació molt destacada. (Cox, 1927, p. 19)

És una de les poques vegades que públicament s'ha fet justícia sobre el paper que Gertrude Bell va tenir en els esdeveniments de l'Orient Mitjà d'aquell moment.

2.3. «La reina sense corona de Mesopotàmia»: la complicitat de Gertrude Bell amb l'Imperi britànic

Els coneixements i els viatges de Bell van afavorir la causa de l'Imperi britànic, i per aquesta raó el 1917 el rei Jordi V la va nomenar *commander of the British Empire*, és a dir, una de les condecoracions més altes de l'Imperi britànic. Però dels seus escrits es dedueix clarament que Gertrude no va pensar mai que la seva decidida lleialtat a l'Imperi pogués causar cap perjudici als interessos dels àrabs.

Cal notar que en els seus informes confidencials al Govern britànic Gertrude demostrava una combinació molt peculiar de visió política i de prejudicis històrics i socials (Bell, 1940). L'informe que va fer sobre Síria —entesa en sentit ampli, ja que abastava una bona part del Creixent Fèrtil— és un bon exemple de la seva visió de la política de l'Orient Mitjà (Bell, 1919). És també un document molt revelador sobre el tipus de material a partir del qual es prenen decisions importants de política colonial. Gertrude hi subratlla les dificultats per a establir un govern d'«unitat nacional» sobre els diversos grups que viuen en les fronteres del territori que serà proclamat pels anglesos l'Estat de l'Iraq. Un tema que avui dia torna a tenir trista actualitat, les diferències entre sunnites i xiïtes, ja era objecte d'anàlisi per part de Gertrude, que recomanava al Govern britànic l'estratègia de *divide et vincas*, en aquest cas la de donar suport als sunnites, que per a ella eren els més avançats i estaven més preparats:

Malgrat que els xiïtes són la majoria [a l'Iraq], els sunnites estan sens dubte més avançats com a grup que els seus rivals, entre els quals el reduït nombre d'homes instruïts queden com submergits en un oceà de gent incivilitzada i no malleable, mentre que les classes que predominen entre els sunnites són terratinents de llinatge noble, eclesiàstics, polítics, funcionaris, professionals, comerciants i artesans, un sòlid cos de gent més o menys educada i sensible al progrés [...] els sunnites són la facció més gran de l'islam, la columna vertebral dels poders islàmics més grans de l'època moderna, tal com ho van ser els seus predecessors, els califats de Medina, Damasc i Bagdad. (SAD, 150/783-86)

De fet, existia (i encara existeix) entre els xiïtes i els sunnites una diferència de classe social, ja que els primers eren sobretot pagesos pobres de la Baixa Mesopotàmia (ara una bona part han emigrat a Bagdad) i d'altres zones rurals, mentre que els sunnites eren artesans, comerciants, funcionaris a Bagdad i altres ciutats d'aquell sector de Mesopotàmia, tal com afirma Bell.

Els informes oficials de Bell també presenten una barreja peculiar d'anàlisi política i valoracions psicològiques i personals. Un exemple interessant en aquest sentit és el seu informe sobre els esdeveniments al desert d'Àrabia, del 1916, en el qual ja predeia el declivi de la casa d'Ibn Rashid de Hayil i l'ascens dels seus rivals, els Saud, lligats a la secta fonamentalista dels wahhabites. En el retrat d'Abdelaziz Ibn Saud —fundador de l'Estat saudita i pare de tots els reis saudites fins ara—, Gertrude Bell hi introdueix els prejudicis característics de la mirada orientalista sobre els governants no occidentals i d'una manera subtil ens diu que els europeus som superiors:

[...] malgrat que és molt alt i ample d'espatlles, transmet la impressió, tan comú al desert, d'un cansament infinit, que no és individual sinó racial, la fatiga secular d'un poble antic i autocontingut [...] els seus moviments estudiats, el seu somriure lent i dolç, i la mirada contemplativa dels seus ulls amb les parpelles caigudes, tot i que reforcen la seva dignitat i atractiu, no s'ajusten a la concepció occidental del que és una personalitat vigorosa. (Bell, 1919, p. 30-31)

2.4. *Una dona amb qualitats masculines i/o una dona que volia escapar de les limitacions del seu gènere?*

En la conferència homenatge a Bell que va tenir lloc a la RGS, el president afirmava:

Miss Bell és àmpliament coneguda en tot el món àrab [...] no crec que cap dona europea hagi arribat a tenir-hi tanta fama. Tenia tots els encants d'una dona combinats amb moltes de les qualitats que atribuïm als homes. A l'Orient se la coneixia per aquestes qualitats masculines. (Hogarth, 1927, p. 21)

No hi ha cap dubte que Gertrude es va sentir tot sovint presonera de les limitacions que el fet de ser dona li imposava en la seva vida social, i moltes vegades així ho explicita. Però també era conscient dels avantatges que tenia pel fet de ser dona. De fet, li era més fàcil establir contactes amb la població local i tenia més oportunitats de recollir informació «privilegiada». Per exemple, durant el seu breu empresonament a Hayil (més ben dit, retenció en el luxós harem, on només podien entrar les dones) va establir una certa amistat amb una circassiana que havia estat la concubina de l'últim emir i li va donar informació crucial sobre la casa

d'Ibn Rashid que va ser de molta utilitat per als britànics. No hi havia dones entre els diplomàtics i militars britànics i ella no era funcionària; en aquest sentit, Bell constituïa tota una novetat per als àrabs, que la consideraven com a «semioficial» i, per tant, li explicaven notícies i tafaneries que de cap manera no haurien explicat als altres funcionaris britànics. Bell també va aprofitar les seves qualitats femenines per a fer política d'una altra manera: feia d'amfitriona de nombrosos sopars que organitzava a la seva casa de Bagdad i on convidava tant els xeics locals com els funcionaris britànics. Aquests sopars eren tota una oportunitat per a discutir les qüestions polítiques d'una manera més informal i menys rígida.

Gertrude es posava els vestits victorians, llargs i incòmodes, com era costum de moltes de les viatgeres europees. Així, durant els seus viatges pel desert portava un bagul que contenia tota mena de llenceria fina i vestits de mudar que sempre es posava per sopar, fins i tot quan estava ella sola amb el servei. En realitat, aquest costum era molt corrent entre els funcionaris i militars britànics a les colònies, també quan viatjaven. Consideraven que aquests rituals ajudaven a mantenir una identitat cultural davant de l'«altre» i a perpetuar la ideologia del Govern imperial. Gertrude seguia de prop l'última moda de París i Londres, i en la seva vida diària es manifestava clarament la seva extracció social i la seva identitat de classe. Sovint demanava ajuda en això a la seva mare adoptiva, com es veu en aquesta carta del 1917:

Em permet que li demani, si us plau, quatre bruses de crepè de la Xina, si és possible dues de color de vori i dues de color rosat. Amb aquesta carta li envio uns anuncis de Harrods que són ben elegants, especialment els que he marcat. Li agrairia també que em trobés i m'enviés una jaqueta verda de seda amb botons de plata [...]. (Bell, 1987, p. 340)

Però Gertrude, malgrat que era dona, tenia fama de «dura» en les seves negociacions amb els àrabs. Així es reflecteix en una interessant caricatura, realitzada pel seu cunyat i publicada a la premsa anglesa de l'època, en la qual apareix en una festa reunida vestida d'exploradora i envoltada de paixàs o xeics àrabs (vegeu la figura 3). El peu de la caricatura diu en vers: «From Trebizond to Tripolis / She rolls the Pashas flat / And tells them what to think of this / And what to think of that» ('Des de Trebisonda fins a Trípoli / posa els paixàs als seus peus / i els diu què han de pensar d'això / i què han de pensar d'allò').

3. A MANERA DE CONCLUSIÓ

Els enfocaments postmodernista i postcolonial ens inviten a (re)construir la història de la geografia des de la pluralitat i a incloure-hi diferents sensibilitats i tradicions. S'ha de (re)escriure la nostra història des d'una perspectiva inclusiva

i externalista (i no internalista). Com que el coneixement es construeix ideològicament i socialment, s'ha de tenir en compte el context en el qual s'origina, es transmet i es porta a la pràctica. Dins d'aquest enfocament és possible (i desitjable) recuperar algunes tradicions que en alguns moments es van considerar poc «científiques» com, per exemple, els llibres de viatges. A més, el postcolonialisme i el feminisme han incorporat la dimensió de gènere a aquesta tradició i han reivindicat les narratives de viatges de les dones i la seva contribució al procés colonial i al seu discurs. La seva complicitat amb el projecte colonial i la seva resistència a aquest projecte s'analitzen a través del concepte de *ambivalència*, tot destacant el seu paper com a agents culturals d'aquest projecte.

El cas de Gertrude Bell exemplifica la complexitat de la contribució de les dones al projecte colonial i al coneixement de «nous» territoris. Per a Gertrude el viatge cap a l'Orient significava la llibertat d'escapar-se d'unes limitacions típiques d'una jove de classe alta de l'Anglaterra del seu temps. L'Orient subjugat li permetia anar més enllà de les barreres de gènere i realitzar els seus projectes d'exploració i llibertat, i va poder arribar a ser una de les persones més expertes sobre l'Orient Mitjà entre els britànics. Encara que tot sovint la seva actitud era imperial, va ser capaç de tenir una proximitat personal amb molts dels àrabs amb qui va treballar, i es va convertir en una propagandista entusiasta de la seva cultura. I encara que Gertrude, a diferència d'altres viatgeres, no es va sentir en contradicció amb la política colonial britànica, els seus escrits, en canvi, no es poden entendre del tot si no es té en compte la dimensió de gènere. Els seus informes oficials mostren una combinació molt característica de judicis personals i psicològics amb valoracions polítiques. Així mateix, les seves descripcions de la vida dels beduïns són excepcionalment detallades en allò que es refereix a la vida domèstica i quotidiana. El to intimista de moltes de les seves cartes i del seu diari delaten també un biaix significatiu de gènere. En definitiva, la seva vida i els seus escrits ens il·lustren sobre la fluïdesa i intersecció de les nocions de *gènere*, *classe* i *raça* i ens demostren la importància dels rols de les dones en el sistema imperial, en aquest cas dins del context de l'encontre colonial euroàrab.

És cert que Gertrude Bell no és «pròpiament una geògrafa», o almenys no ha estat considerada com a tal, però per les seves exploracions i els seus coneixements sobre l'Orient Mitjà probablement mereix ocupar un lloc en la història de la geografia si l'entendem des d'una perspectiva pluralista i no exclouent.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Bell's diary* [en línia]. Newcastle: University of Newcastle. <<http://www.ncl.ac.uk>>
- BELL, G. (1910). «The East Bank of the Euphrates from Tell Ahmar to Hit». *The Geographical Journal*, núm. 36 (5), p. 513-537.
- BELL, G. (1914). «A journey in Northern Arabia». *The Geographical Journal*, núm. 14, p. 76-77.
- (1919). *Syria in October 1919*. Durham: University of Durham. Sudan Archive. [Informe inèdit]
- (1940). *The Arab War: Confidential information for General Headquarters from Gertrude Bell*. Londres: The Golden Cockered Press.
- (1985). *The desert and the sown*. Londres: Virago.
- (1987). *The letters of Gertrude Bell*. Londres: Penguin Books.
- (2006). *Viaje por las riberas del Éufrates: Por los caminos mágicos de Oriente*. Benasque: Barrabes.
- BERTRANA, A. (1936). *El Marroc sensual i fanàtic*. Barcelona: Mediterrània.
- BLAKE, S. (1992). «A woman's trek. What difference does gender make?». A: CHAUDURI, N.; STROBEL, M. [ed.]. *Western women and imperialism*. Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press, p. 19-34.
- BLUNT, A.; ROSE, G. [ed.] (1994). *Writing women and space: Colonial and postcolonial geographies*. Nova York; Londres: Guilford Press.
- BRUNEAU, M.; DORY, D. [ed.] (1994). *Géographie des colonisations: xve-xxe siècles*. París: L'Harmattan.
- CAPEL, H. (1994). «The imperial dream: Geography and the Spanish Empire in the nineteenth century». A: GODLEWSKA, A.; SMITH, N. [ed.]. *Geography and Empire*. Oxford: Blackwell, p. 58-73.
- COX, P. (1927). «Discussion». *The Geographical Journal*, núm. 70 (1), p. 17-19.
- DOMOSH, M. (1991). «Towards a feminist historiography of geography». *Transactions of the Institute of British Geography*, núm. 16 (1), p. 95-104.
- DOMOSH, M.; MORIN, K. (2003). «Travels with feminist historical geography». *Gender, Place and Culture*, núm. 10 (3), p. 257-264.
- DRIVER, F. (1991). *Geography militant: Cultures of exploration and Empire*. Oxford: Blackwell.
- DUNCAN, J.; GREGORY, D. [ed.] (1999). *Writes of passage: reading travel writing*. Londres; Nova York: Routledge.
- GARCIA RAMON, M. D.; NOGUÉ, J. (1995). «La experiencia colonial española en Marruecos y las monografías regionales (1876-1956)». *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, núm. 15, p. 335-349.
- GARCIA RAMON, M. D.; NOGUÉ, J.; RIUDOR, L.; ALBET, A. (1998). «Voices from the margins: gendered images of "otherness" in colonial Morocco». *Gender, Place and Culture*, núm. 5 (3), p. 229-240.

- GARCIA RAMON, M. D.; NOGUÉ, J.; ZUSMAN, P. [ed.] (2007). *Una mirada catalana a l'Àfrica: Viatgers i viatgeres dels segles XIX i XX (1859-1936)*. Lleida: Pagès.
- GODLEWSKA, A.; SMITH, N. [ed.] (1994). *Geography and Empire*. Oxford: Blackwell.
- GOODMAN, S. (1985). *Gertrude Bell*. Leamington: Berg Publishers Ltd.
- GORDON, L. (1994). *Gertrude Bell 1868-1926*. Newcastle: British Council: University of Newcastle.
- GREGORY, D. (1994). *Geographical imaginations*. Oxford: Blackwell.
- HERNÁNDEZ SANDOICA, E. (1982). *Pensamiento burgués y problemas coloniales en la España de la Restauración, 1876-1887*. Madrid: Universidad Complutense.
- HOGARTH, D. G. (1927). «Gertrude Bell's Journey to Hayil». *The Geographical Journal*, núm. 70 (1), p. 1-16.
- HOGSON, B. (2006). *Señoras sin fronteras: Las mujeres y la aventura*. Barcelona: Lumen.
- JOHNSTON, R. J.; SIDEWAY, J. D. (2004). *Geography and geographers: Anglo-American human geography since 1945*. Londres: Arnold.
- KEARNS, G. (1997). «The imperial subject: geography and travel in the work of Mary Kingsley and Halford Mackinder». *Transactions of the Institute of British Geographers*, núm. 22 (4), p. 450-472.
- LEWIS, R. (1996). *Gendering orientalism: Race, femininity and representation*. Londres; Nova York: Routledge.
- (2004). *Rethinking Orientalism: Women, travel and the Ottoman harem*. Londres; Nova York: I. B. Tauris.
- LIVINGSTONE, D. (1992). *The geographical tradition: Episodes in the history of a contested enterprise*. Oxford: Blackwell.
- LOWE, L. (1995). *Critical terrains: French and British orientalism*. Ithaca: Cornell University Press.
- LUKITZ, L. (1995). *Irak, the search for national identity*. Londres: Frank Cass: SOAS.
- (2006). *A quest in the Middle East: Gertrude Bell and the making of modern Irak*. Londres; Nova York: I. B. Tauris.
- MARÍN, M. (2002). «Mujeres, burros y cargas de leña: viajeros españoles en Marruecos (1860-1921)». *Hispania*, núm. 92, p. 93-114.
- MCCLINTOCK, A. (1995). *Imperial leather: race, gender and sexuality in the colonial conquest*. Londres; Nova York: Routledge.
- MILLS, S. (1991). *Discourses of difference: An analysis of women's travel writing and colonialism*. Londres: Routledge.
- (2005). *Gender and colonial space*. Manchester; Nova York: Manchester University Press.
- MONICAT, B. (1996). *Itinéraires de l'écriture au féminin: Voyageuses du 19e siècle*. Amsterdam: Rodopi.

- NOGUÉ, J.; ALBET, A.; GARCIA RAMON, M. D.; RIUDOR, L. (1996). «Orientalisme, colonialisme i gènere. *El Marroc sensual i fanàtic* d'Aurora Bertrana». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 29, p. 87-107.
- NOGUÉ, J.; ROMERO, J. [ed.] (2006). *Las otras geografías*. València: Tirant lo Blanch.
- NOGUÉ, J.; VILLANOVA, J. L. [ed.] (1999). *España en Marruecos (1912-1956): Discursos geográficos e intervención territorial*. Lleida: Milenio.
- «Obituaries». A: *Bell's Special Collection*. Newcastle: University of Newcastle. Robinson Library.
- ORTEGA VALCÁRCCEL, J. (2000). *Los horizontes de la geografía: Teoría de la geografía*. Barcelona: Ariel.
- PHILLIPS, R. (1997). *Mapping men and empire: A geography of adventure*. Londres: Routledge.
- PRATT, M. L. (1992). *Imperial eyes: Travel writing and transculturation*. Londres: Routledge.
- RODRÍGUEZ ESTEBAN, J. A. (1996). *Geografía y colonialismo: La Sociedad Geográfica de Madrid (1876-1936)*. Madrid: Universidad Autónoma.
- SAD [Sudan Archive of Durham]. «File F. R. Wingate's Papers». Durham: University of Durham.
- SAID, E. (1991). *Orientalisme: Identitat, negoció i violència*. Vic: Eumo.
- STODDART, D. R. (1986). *On geography and its history*. Oxford: Blackwell.
- SOUBEYRAN, O. (1989). «La géographie coloniale au risque de la modernité». A: BRUNEAU, M.; DORY, D. [ed.]. *Géographie des colonisations: xve-xxe siècles*. París: L'Harmattan, p. 194-213.
- TURCO, A. (1996). «Geografi, geografia e colonialismo». *Terra d'Africa*, núm. 5, p. 165-184.
- VILÀ I VALENTÍ, J. (1977). «Origen y significado de la Sociedad Geográfica de Madrid». *Revista de Geografía*, núm. 11 (1-2), p. 5-21.
- WALLACH, J. (1996). *Desert queen: The extraordinary life of Gertrude Bell*. Nova York: Nan A. Talese; Doubleday.
- WRIGHT, J. (1947). «*Terrae incognitae*: the place of imagination in geography». *Annals of the Association of American Geographers*, núm. 37 (1), p. 1-15.
- YEGENOGLU, M. (1998). *Colonial fantasies: Towards a feminist reading of orientalism*. Cambridge: University Press.

FIGURA 1. Gertrude Bell entre Winston Churchill i Lawrence d'Aràbia. Conferència d'El Caire, 1921 (Universitat de Newcastle).

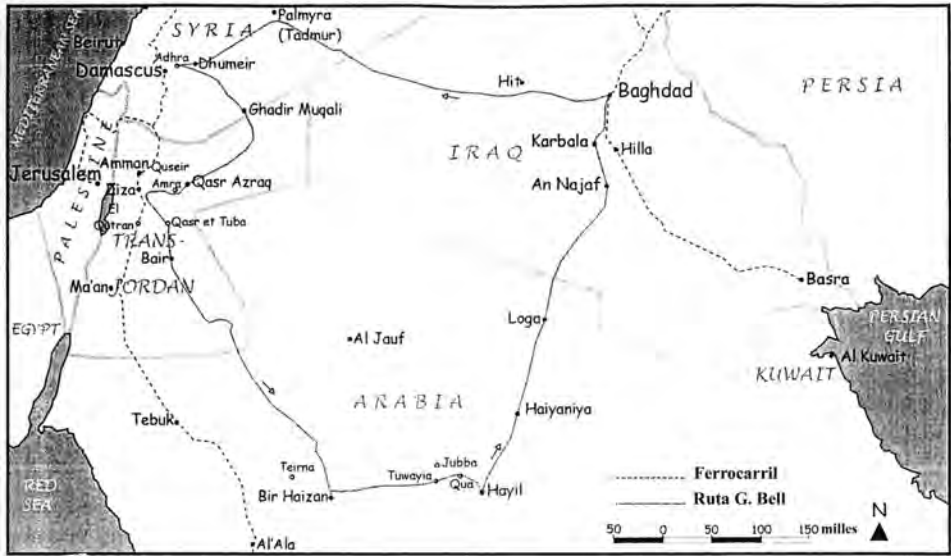

FIGURA 2. La ruta de Gertrude Bell a Hayl (adaptació de D. G. Hogarth, 1927).

FIGURA 3. Caricatura de Gertrude Bell en una festa oriental.

Resposta de Joan Vilà-Valentí, membre emèrit de la Secció de Filosofia i Ciències Socials

Vaig conèixer na Maria Dolors Garcia Ramon, com a estudiant, quan ella cursava el darrer any de la llicenciatura d'història. Llavors s'inclinava ja pels estudis de geografia, suposo que en bona part per influència d'un excel·lent professor de geografia, n'Enric Lluch, a qui havia tingut com a professor l'any anterior. Així, doncs, vaig poder seguir els seus treballs i la seva evolució intel·lectual durant els anys que seguiren la llicenciatura. Encara més, perquè vaig tenir ocasió de dirigir la seva tesi de llicenciatura (presentada el 1969) i la de doctorat (1975). Durant una desena d'anys, especialment, vaig ser testimoni del considerable i continuat esforç que Garcia Ramon va efectuar per assolir una bona i original formació geogràfica.

Hem de dir immediatament que ella formava part, quan la vaig conèixer, d'una generació d'estudiants un bon nombre dels quals estava implicat en un intent de renovació no sols de la universitat sinó també de tota la societat, sens dubte en l'aspecte social i fins i tot en el polític. Respecte als estudis que ella havia efectuat, mostrava un viu interès per una millora de l'ensenyament i la recerca a la universitat en general i, més concretament, en les matèries que més l'interessaven. Aquesta inquietud per una profunda renovació metodològica i conceptual es manifestava en particular, és clar, en el camp de la geografia. L'esmentada actitud anava unida a un viu desig de conèixer els estudis que s'estaven efectuant en la disciplina geogràfica dels països més avançats, entre els quals llavors destacaven, sens dubte, Anglaterra i els Estats Units; en aquells moments aquests treballs tenien un major poder de difusió i d'aplicació que els dels geògrafs francesos i alemanys, que havien predominat anteriorment.

L'esmentat interès per la millora i la renovació dels mètodes i els conceptes geogràfics i el desig d'entrar en contacte amb centres estrangers avançats l'enca-

minaren, pocs anys després d'haver acabat la llicenciatura, a efectuar un màster en geografia a la Universitat de Califòrnia, a Berkeley. Ja de nou a Barcelona, Garcia Ramon va anar preparant i efectuant diverses recerques i la seva tesi doctoral. Aquesta última representa un aprofundiment en l'estudi geogràfic d'un sector català en alguns aspectes de geografia humana.

La nostra autora va anar definint-se com a investigadora al voltant d'unes qüestions determinades que mostraven, en general, una novetat en l'enfocament o en l'objecte considerat. Això és ben cert quant a dos temes, que va continuar estudiant i que mostren clarament la seva originalitat i la seva personalitat. Ens referim, d'una banda, a nombrosos treballs sobre uns aspectes determinats del pensament geogràfic i, de l'altra, a l'anàlisi del paper de la dona com a participant i protagonista en uns fets geogràfics determinats. Respecte a aquesta última qüestió, poc després de mitjan novè decenni publicà un breu article ben significatiu, escrit juntament amb la professora de la Universitat d'Arizona Janice Monk, fet que constitueix una mostra ben clara de les relacions de Garcia Ramon amb geògrafs i geògrafes d'altres països. En el dit treball s'exposa una perspectiva internacional del que en aquells moments es definia ja com una «geografia feminista» o una «geografia del gènere», de la qual la nostra autora, indubtablement, és capdavantera en la geografia catalana i espanyola.

Ja que l'acte que estem celebrant constitueix un fet públic i solemne d'ingrés o recepció de Maria Dolors Garcia Ramon com a membre de l'Institut d'Estudis Catalans, voldria subratllar que he assajat de mostrar, fins ara, els mereixements que ella té i manté per assolir un lloc en la nostra institució. Abans encara de referir-me breument i d'una manera ben concreta al seu discurs, em plauria afegir alguna característica més que mostri l'encert de l'elecció efectuada i la possibilitat, per part seva, d'una àmplia i efectiva col·laboració en les finalitats i els objectius de l'Institut. Em refereixo al saber fer de la nostra autora respecte al plantejament i a la direcció de projectes de recerca i, encara més complex, a l'organització de grups de treball en ensenyança i en investigació. En aquest últim sentit caldria recordar, per exemple, que ella creà i desenvolupà, des de l'any 1969, juntament amb el professor Enric Lluch, el grup de geògrafs de la Universitat Autònoma de Barcelona. Ella féu i fa un paper fonamental en l'organització i el desenvolupament de totes les activitats del departament, en les ensenyances regulars, en els cursos efectuats, en les recerques i les publicacions. Respecte a aquestes últimes, posem per cas, direm que, quan començà com a única publicació regular, de caràcter semestral, la revista *Documents d'Anàlisi Geogràfica* (1982), ella en fou directora. Un altre exemple, ben proper a la Secció de Filosofia i Ciències Socials, ja que la societat filial de l'Institut que citarem a continuació és adherida a la nostra Secció, ens és donat per la Societat Catalana de Geografia. En efecte, Garcia Ramon n'ha estat la presidenta, des de l'any 2000 fins al 2006, en una de les èpoques

més brillants i fecundes de l'esmentada Societat. Tot això i tot el que abans hem dit o, almenys, apuntat, respecte a ella, ens permet predir amb ple convenciment, com abans ja hem indicat, que podrà portar a bon terme unes activitats ben adequades i ben ressortints en el si de la nostra corporació.

El discurs de recepció que acabem de sentir probablement haurà sorprès més d'un dels oients. No pas a mi, certament. De fet, constitueix un estudi que és resultat d'una llarga i coherent evolució en el pensament de l'autora, que nosaltres hem assajat d'assenyalar precisament en aquest escrit, i que respon també a una actitud i a una sensibilitat àmplies i comprensives. Ella mateixa ho expressa amb tota claredat: dels diversos temes que l'han interessada, «dos han ocupat una bona part dels meus esforços: la història del pensament geogràfic en sentit ampli i els estudis de gènere». És evident que ambdós apareixen, des de l'inici, en el transcurs de tot el discurs. Hi és sempre present també l'interès de mantenir una mirada atenta a aspectes i contextos que poden haver aparegut erròniament com a secundaris o intranscendents i que, en canvi, poden resultar ben importants. L'autora intenta una «història de la geografia acadèmica menys excloent i més desacomplexada». D'aquesta manera, mots com *exploració* o *colonialisme* poden tenir sentits ben diversos, segons les causes, els objectius i les finalitats que, en un moment donat, poden motivar-los.

Hi ha al llarg de tot el treball, com hem dit, una nova valoració de fets que no s'havien considerat suficientment o que havien passat desapercibuts per complet. Vegeu, per exemple, les observacions sobre les societats de geografia —d'una de les quals, la de Londres, sorgirà Gertrude Bell, la persona estudiada en la segona part del discurs—, els territoris o les poblacions colonials, els llibres de viatges, l'orientalisme i, finalment, el domini, el control i les estructures de poder. Pel biaix d'aquest últim, el poder, aquest apareixia clarament mantingut d'una manera exclusiva per homes i d'aquí deriva la importància decisiva dels aspectes masculins en tot el procés colonial. A partir d'aquesta afirmació efectuada en el llibre d'Edward W. Said (1978) i d'altres consideracions semblants, pot tenir una veritable importància preguntar-se, com han fet alguns autors en aquesta última quinzena d'anys (1992-2006), per l'interès a considerar les reaccions de dones viatgeres, especialment les occidentals, respecte a l'anàlisi de l'esmentat procés colonial.

És llavors quan, en la part intermèdia del discurs i en l'última, Garcia Ramon pot iniciar breument l'anàlisi dels escrits de les dones viatgeres com a observadores i crítiques del projecte colonial. En primer lloc, en allò que elles poden tenir en comú, com l'allunyament dels límits d'acció que havien sentit en llur propi país, en la consideració crítica del procés colonial, en l'escassa valoració de la «missió civilitzadora» europea, en l'atenta observació i la significació del paper de la dona en els allunyats països i en les estranyes comunitats que elles tenen ocasió de conèixer. Poden sorgir, sens dubte, contradiccions, com pot ser, per exemple, un cert orgull

per l'aportació occidental d'un progrés tècnic i fins i tot d'una millora en l'organització administrativa i, en canvi, la dificultat i fins i tot la perplexitat respecte a una veritable comprensió i valoració de les característiques socials i culturals de les societats colonitzades. En un estudi més extens i més detallat van sorgint, com és lògic, les característiques individuals i singulars de les dones viatgeres.

Això ens condueix, en l'última part del discurs, a l'anàlisi concreta d'una de les esmentades viatgeres, la britànica Gertrude Bell. Diguem ara, de passada, que en un llibre, coordinat per la mateixa Maria Dolors Garcia Ramon, Joan Nogué i Perla Zusman i que publicarà en breu la nostra Secció, hi ha l'estudi d'una viatgera catalana, Aurora Bertrana. Respecte a Gertrude Bell, es té en compte, primerament, la seva formació personal i els seus viatges i les publicacions corresponents. És curiós assenyalar que aquesta viatgera ens resulta ara doblement interessant per la seva original personalitat i per la seva llarga estada en el món àrab i, concretament, a Bagdad. Ella mateixa escrigué: «sóc més ciutadana de Bagdad que molts dels nascuts a Bagdad». Fins i tot, curiosament, va tenir la possibilitat d'intervenir, un cop acabada la Primera Guerra Mundial, en la formació política del nou Estat de l'Iraq. D'altra banda, les actituds i les observacions i els judicis de Gertrude Bell ens apareixen amb una sorprenent complexitat i singularitat. És ben cert, com manifesta l'autora del discurs, que cal tenir-ho en compte i cal analitzar-ho amb molta cura per a un millor coneixement d'un territori i d'una població, com una vàlida aportació a un coneixement que, com ha dit i ens repeteix al final Maria Dolors Garcia Ramon, vulgui ser realment vàlid, ampli i comprensiu.

AQUESTA OBRA HA ESTAT PUBLICADA
L'ANY DEL CENTENARI
DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

IECentanys19072007

IECentanys 19072007

ISBN 978-84-7283-913-7

9 788472 839137